

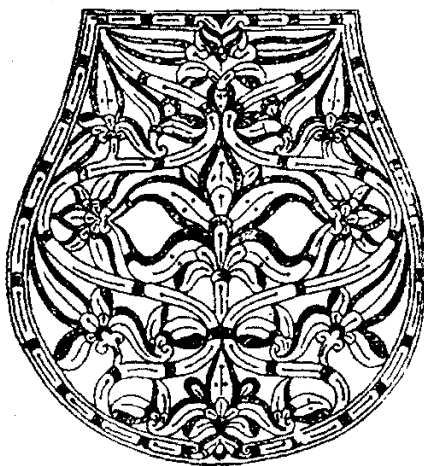
ŐSTÖRTÉNETI FÜZETEK

5

AZ „ELEINK – MAGYAR ŐSTÖRTÉNET”

FOLYÓIRAT MELLÉKLETE

A 75 éves Erdélyi István köszöntése
Régészet - Történelem - Nyelvészet

~ 2006 ~

Tartalomjegyzék

KÖSZÖNTŐK

SZÉKELY GYÖRGY

Erdélyi István köszöntése.....1

MIHÁLY PÉTER

Köszöntés.....4

HORVÁTH GÁBORNÉ

Születésnap társalgás Erdélyi Istvánnal8

ELŐADÁSOK

BENDEFY ISTVÁN

Erdélyi István és BendeŸy László kapcsolata19

GÁSPÁR DOROTTYA

Augustinus és Róma29

OBRUSÁNSZKY BORBÁLA

A hun kutatás újabb eredményei Kínában36

CZEGLÉDI KATALIN

A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában.....40

DEZSŐ LÁSZLÓ

Az eurázsiai makrocsalád és szókincse.....58

FÖLDVÁRI SÁNDOR

Normann 'piactér' a svéd Sergels torget -től a cseh Uhelný trh -ön át az illír

Trieste-ig.....73

KÁPOLNÁS OLIVÉR

Szkitákról szóló antik források a hazai kutatások tükrében78

TRUGLY SÁNDOR

A Komárom-hajógyári avar temető népességének keleti kapcsolatai84

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

PANDULA ATTILA

Tarsolyok a magyar honfoglalás korában93

FÖLDVÁRI SÁNDOR

NORMANN 'PIACTÉR' A SVÉD SERGELS TORGET -TŐL A CSEH UHELNÝ TRH -ÖN ÁT AZ ILLÍR TRIESTE-IG

Egyetlen etimológia is lehet érdekes önmagában, és a nyelvtudomány körein kívül is, ha további régészeti és/vagy történettudományi kérdésekhez kapcsolódik. Ilyen az alább vizsgált szó is, amelyhez néhány gondolatot háttérként idézzünk fel.

A normannok szervezték meg a szláv gazdasági kapcsolatokat, sőt egyre kevésbé kritizált vélemény szerint a keleti szláv államokat is. Mint ismeretes, a kazár Sarkel erőd a normann befolyás megállítására épült, és az arabok, valamint a bizánciak egyaránt kereskedelmi kapcsolatban álltak a normannokkal (varégok). [Dunlop, 1954.] Ezek a kapcsolatok a közelebbi Bizánc esetén inkább rablások elszenvedését, a távolabbi arabok esetében az árucserét jelentették. Vonatkozik ez a konszolidált normannokat jelentő korai keleti-szláv államalakulatokra is. Akárhogyan, a kereskedésnek a színtere szláv eredetű **trg* 'piactér', amely az északi germánban keletről nyugatra terjedt, amint a normannok egyre konszolidáltabbak lettek. Mivel meggyőződésünk, hogy a finnégi nyelvekben már korábban megvolt, mint a normannokéban, feltesszük, hogy a finnégiiek korábban kereskedtek (volna) a szlávokkal, ám inkább a baltiakkal. Hiszen sok balti szó került az indoeurópai balti nyelvekből a finnégi = balti-finn nyelvekbe még a szlávok színre lépte előtt. Ezt feldolgozta Wilhelm Thomsen dán nyelvű monográfiája a balti-finnégi kölcsönzésekről már a 19. század végén! [Thomsen, 1890.] Akárhogy is, a szó baltiból és/vagy szlávból került át az északi germánba, s eredetileg is az árucseré színterét jelentette. Alátámasztja ezt, hogy megvan az albánban és az elődjének (legalábbis szubsztrátumának) tekintett illírben, amint erre utal *Trieszt* illír neve: *Tergeste*. Minthogy a baltiak elterjedése a kései ókorban nagyobb volt, akár ők is átvehették a szlávokkal együtt a balkáni előfordulását a szót. Mindez felveti a korai római császárkorban a Kárpát-medence alatt és felett ill. benne előforduló népek nyelvi érintkezéseinek vizsgálatát, amit a közvetlen források hiánya tesz bonyolulttá. Tekintsük a részleteket. Nemcsak a szlávban, északi germánban, illetve baltiban, sőt: a finnugor balti-finn nyelvekben találjuk meg a **torg*, *trg* gyököt (éspedig legtöbbször 'piac(tér)' jelentéssel), hanem az illírben, albánban és a románban is. Nincs meg ugyanakkor a többi (nyugati és keleti) germánban. Tekintsük egy bibliai hely fordításait, melyek nagyjából a normann kalandozások idején ill. röviddel

utána keletkeztek. Lukács 7:32. szövegének fordításai. – Közép-svéd: *The äro lijke vijd barn som sittia på Torget*. Izlandi: *Börnnum theim em their lijkar sem a Torget og hropar* – jelentése: *similes sunt pueribus in foro*. Ugyanennek a keleti germán, azaz gót fordítása: *Galeikai sit barnam thaim in garunsai sitandam*. [Junius, 1670.] Némely hipotézisek a **torg*, *trg* germán eredetéről tehát nem állják meg a helyüket [Hesselmann], mert ellenkező esetben a gót szövegben annak kora és keletkezése miatt ezzel a szóval kellett volna találkozunk. Ám a gótban 'forum' jelentésben egyértelműen *garunsa* használatos [lásd Junius 1670. gót nagyszótárát, illetve Schrader, 1901: 523-524.] Tekintsük az északi germánt. Megvan a svédben: *Sergels torget* Stockholm óvárosának főtere, illetve a norvégban *torg*, a dánban *torv*, az izlandiban *torg* = 'square, place, market place'. [Hellquist, 1953:1205.] Minden idézett szerző megegyezik abban, hogy a *torg* a keleti szlávból eredeztethető, majd K→Ny irányban terjedt azon germán nyelvekben, ahol megvan. [Hellquist 1957:1205-06, Falk–Torp, 1910: 1275.] Amint Falk–Torp etimológiai szótára megjegyzi, "über Schweden", azaz az izlandiba szerinte egyértelműen a svédből került át. Ergo már az északi germán nyelvek önállóságának idején. Lássuk a baltikumi nyelveket. Jelesül a finn ségieket. Megtalálható a **torg* gyökér a finn *Turku* városnévben, illetve a fent idézett Lukács-hely Agricola-féle fordításában: *lasten... iotca turulla istuvat*. = *sedentibus in foro*. Az észtkben *turg*, a lívben *torg* [Schrader, 1901:524.], illetve *terg* alak is [SKES, V:1425.], ez fontos. A lívek együtt éltek a lettekkel, és amint éppen a SKES, azaz a finn etimológiai nagyszótár (Suomen Kielen Etymologinen Sanakirja) állítja, hogy a lív *terg* a Lettből kölcsönzött!! A finnségi *torg* tehát nem lehet olyan régi kölcsönszó, hogy a finnségi nyelvi egység koráig menne vissza, sőt. A keleti szláv magánhangzók története pedig azt mutatja, hogy a rövid *u* hangok előbb jelentek meg, mint a rövid *o* hangok (többes indokolt, mert több magánhangzó reprezentánsai). Ergo az észtk *turg*, illetve a vót *turku*, hasonlóan a finn *Turku* korábbi kölcsönzés, mint az észtki germán alakok a rövid *o*-val: *torg*, *torv*, *Sergels torg*. A finnségiek tehát hamarabb kerültek kereskedelmi kapcsolatokba a szlávokkal, mint az észtki germánok. A szláv területen közismert a szó elterjedtsége 'market, market place' jelentésben, mint *Ovocný trh* és *Uhelny trh* Prágában az óvárosi terek elnevezései. Bár ismerjük az észtki germánok fejlett kereskedelmi kultúráját; ne feledjük ugyanakkor, hogy a kereskedelem és a rablás nem különült el (erősebb partnerrel szemben kereskedők, gyenge partnerrel szemben rablók), illetve, hogy a normann kereskedelmi kapcsolatok akkor virágzottak fel, amikor szláv területen konszolidálódva, bizánciakkal, kazárokkal és arabokkal is élénken kereskedtek. A balti (indoeurópai) nyelvekben a korábbi alak van

meg, ám ez hangtörténeti okokból egyaránt lehet a korábbi szoros balti-szláv együttélés eredménye és/vagy a szlávoktól történt kölcsönzés, mivel rövid u alakokat találunk. Az előbbi véleményen van a legtekintélyesebb Fasmer-féle etimológiai szótár [Fasmer, 1986:1987-IV-82.] Érdekes, a litván nyelvészet jelenlegi akadémikus feje Algirdas Sabalauskas elfeledkezik a Litván turgus ma is élő alakról, a litván szókészletről írt monográfiájában: Lietuviu kalbos leksika, jöllehet ugyanott szerepelteti a 'piactér' jelentésű összetételt: *turgaviete* = 'market place'. Sabalauskas, 1990-287.]

Nézzük a balkáni problémát. Elképzelhető, hogy balkáni eredetű a *torg*. Lásd albán *tregi* 'market place', *tregitar* 'trader, tradesman' amelyek kapcsolatba hozhatók az illír *terga* 'market place' és *Tergeste* városnév 'name of the town Trieste' szavakkal. [Meyer, 1891:436. Russu, 1969.] Az világos, hogy a szláv *torg* NEM lehet kölcsönzés a török nyelvekből, amint Fasmer is cáfolólag szól a korábbi török eredet elméleteiről, ám Fasmer nem ad semmilyen pozitív variációt a *torg* eredetére. Ha balkáni, illír előfordulásokat tekintünk, a török eredet elesik, már csak az illírek időskálán elfoglalt intervalluma miatt is. Vannak más balti-szláv-balkáni izoglosszák is, melyek hasonlóak. Például litván *daina* 'song' – román *doina* 'id.' és némely szláv nyelvészek hivatkoznak a szolidabb román szerzőkre, akiknél lehetnének balti-balkáni izoglosszák, ám én ezekben a munkákban többet nem találtam. [Rosetti, 1962; Russu, 1989.] Tekinthetjük hasonlóan a balti – illír közös *torg*-ot, jelesül litván *turgus*, lett *turgus*, másrésről a román *târg* (redukált hang olvasandó az *â* helyén!!), *tîrg*, illír *Tergeste*, aholis *-este* képző [Devoto, 1938:45, Krahe, 1938:21.]. Ebben az esetben a román *târg* folytatása lehetne valamely balkáni formának. [Russu, 1969:254.] CSAKHOGY, a szó hangalakjára is tekintettel, azok véleményét osztom, akik szerint a román *tîrg* (például az ismert városnév *Țirgu Mureș*) kölcsönszó lehet az egyházi szlávból, minthogy a rövid, de veláris *i* a *tîrgu*-ban ezt látszik alátámasztani. Ergo, a *torg*, *terg* egy közös balti – balkáni izoglossza, amint a *daina* – *doina*. Ekkor az illír szó és a szláv közös eredetre megy vissza és a litván *turgus* is eredeti balti szó, illetve ősi balti - szláv - illyr, és nem a szlávból vett kölcsönszó – viszont a finnségi és a normann példák a szlávból kölcsönöztek. Valamint, a balti - balkáni **t(o)rg* később került a szlávba, hogyha igaza van Fasmernek, aki nem ismeri el az összslávban való meglétét. Hogy miért, azt nem indokolja. A magunk részéről azonban azt sem zárjuk ki, hogy az illírbe jövevénytásként került (de honnan?), majd ez folytatódott az albánban, és akkor nem kell a titokzatos balkáni-összláv izoglosszákat szaporítanunk. A kérdést mind a balkáni népekre, mind a steppe nyugati szélére vonatkozó és a későókori forrásokat alaposan vizsgáló kutatás adhat választ. Számunkra izgalmasabb,

hogya korai balti és szláv közös szóról beszélhetünk, akkor ez kerülhetett a normannokhoz akkor, amikor a baltiakat hódították meg – és Novgorod kereskedői már vitték magukkal az északi germánna lett jövevényszót. Mivel a harcos normannok a baltiakat kímélték – ott ugyanis már korábban ők voltak, mielőtt a keleti szlávokat leigázták volna. Mivel a Baltikum térsége kiválóan alkalmas a kereskedelmi kapcsolatokra, vagy itt, vagy a novgorodi kereskedőtelepek idején vették át az északi germánok a szláv szót. Ne feledjük, hogy a baltikumi népek elterjedése korábban nagyobb volt, és egyik balti törzs, a golindek elterjedési területe egészen a Kárpátokig húzódott. Nincsenek tehát kizárva közvetlen érintkezéseik a balkáni népekkel, minthogy a kettő közötti Kárpát-medence szintén kiváló terepe volt az árucserének, így azon "Platz" elnevezésének, ahová az árukat pedig le kellett rakni. Még ha csak egy talpalatnyi helyre tesszük is, az is egy darab tér. Sőt, a zsákmányt is le kell valahová pakolni és megszemlélni. - Sajnos, itt és ekkor olyan népek nyelvét is vizsgálni kellene, akikről alig van írott forrás.

A szó további vizsgálata kívül esik a jelen tanulmány keretein.

Hivatkozott irodalom:

- Dunlop, 1954. *The History of The Jewish Khazars*. By David M. Dunlop. Princeton Univ. Press, Princeton-New Jersey, 1954
- Bogason, 1972². Sigurður orn Bogason, ensk Íslensk orðabók. Ísafoldarsprentsmidja H.F., Reykjavík, 1972².
- Bödvarsson, 1980⁷. Íslensk orðabók handa skólum og almenningi. Ritstjóri: Árni Bödvarsson. Reykjavík, 1980⁷.
- Csizmadia, 1910. *Bibliai fogalmi szókönyv*. Kész. Csizmadia Lajos. Debrecen, 1910.
- Devoto, 1938. Giacomo Devoto, *Illiri e Tirreni*. = Hans Krahe - Vittore Pisani - Giacomo Devoto, *Illyrica*. Halasy-Nagy József (ed.) Pannónia Könyvtár, 46. Pécs, 1938.
- Falk-Torp, 1910. *Norwisch-Dänisches Etymologisches Wörterbuch* von H.S. Falk und Alf torp. Heidelberg, I. 1910., II. 1911.
- Fasmer, 1986-87. *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka: Russisches Etymologisches Wörterbuch* von Max Fasmer. Per. i dopolnenija: O.N. Trubačëv. Nauka: Moskva, 1986-87. I-IV.
- Hellquist, 1957³. *Svensk etymologisk ordbok av Elof Hellquist*. Lund, s.a. [1957. Ed.7.]

-
- Ivanov-Gamkrelidze, 1984. Tamaz Valerijanovič Gamkrelidze - Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov, Indojevropeszkij jazyk i indoevropcejcy. Izd-vo Tbilisskogo Un-ta, Tbilisi, 1984.
- Junius, 1670. Glossarium Ulphila-Gothicum, Linguis affinis, per Fr-i Junium, nunc etiam Sveo-Gothicam...Holmiae, MDCLXX.
- Krahe, 1938. vide: Devoto, 1938.
- Meyer, 1891. Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache von Gustav Meyer. Verlag von Tübingen, Strassburg, 1891.
- Rosetti, 1954. Alexandru Rosetti, ??Influenta limbilor slave meridionale asupra limbii române, Bucuresti, 1954.
- Rosetti, 1962. Alexandru Rosetti, Istoria limbii române. București, 1962. .
- Russu, 1969. Ion Russu, Illirii. Istoria limba si onomastica romanizarea. București, 1969.
- Russu, 1981. Ion Russu, Etnogeneza Romanilor. București, 1981.
- Sabalaukas, 1990. Algirdas Sabalaukas, Lietuvių kalbos leksika. Vilnius, Mintys, 1990.
- Schrader, 1901. Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas, von Oswald Schrader. Verlag von K.J. Tübingen, Strassburg, 1901.
- Sigurdsson, 1975². Arugrímur Sigurdsson, Íslensk-Ensk Orðabók: Icelandic-English Dictionary. Reykjavík, 1975-2.
- SKES Suomen Kielen Etimologinen Sanakirja. I-VII. [Indítva Toivonen által, azóta többen.] Suomalais-Ugrilaisen Seura, Helsinki, 1955-1981. [az idézett V. köt. 1975.]
- Thomsen, 1890 Wilhelm Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. København, 1890.